

**BARTÓK ISTVÁN: „NEM EGYÉB, HANEM MAGYAR POÉZIS”.
SYLVESTER JÁNOS NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLÉLETE
EURÓPAI ÉS MAGYAR ÖSSZEFÜGGÉSEKBEN**

Budapest, Universitas Kiadó, 2007, 454 l. (Klasszikusok: Az Irodalomtudomány és
Kritika társsorozata).

Tarnai Andor elévülhetetlen érdemeket szerzett avval, hogy néhány ígéretes kutatásban felkeltette az érdeklődést a magyarországi irodalomelméleti gondolkodás történetének vizsgálata iránt, és elindította őket pályájukon. Közülük az egyik legtehetségesebb Bartók István. Tíz esztendővel ezelőtt jelent meg *„Sokkal magyarab-ból szólhatnánk és írhatnánk”* című monográfiája, amely a hazai irodalomról való gondolkodást 1630 és 1700 között foglalta össze, Medgyesi Pál intelmét választva műve címéül. Nagyot ugorva visszafelé az időben, most Sylvester János nyelv- és irodalomszemléletét, annak geneziséjét és hatását vizsgálja európai és magyar összefüggésben. A cím újra idézet, ráadásul olyan, amelyben az alany nem is szerepel, csupán a rá vonatkozó állítás: *„Nem egyéb, hanem magyar poézis”*. A Sylvester-irodalomban járatlan olvasó csak a 186. lapon tudja meg, hogy a citátum valójában Sylvester János 1541-ben megjelent Újtestamentum-fordításának függelékéből való, és hogy ott mit is tekintett magyar költészetnek.

Bartók Sylvester János személyiségét és munkásságát középpontba állítva kettős célt tűzött ki maga elé: bemutatni a humanista nyelvfelfogás alakulását az európai, majd a magyar művelődéstörténetben, továbbá Sylvester János irodalomkritikai

kulcsfogalmainak jelenlétét 16–17. századi irodalmunkban.

Először a nemzeti nyelvek grammatikai irodalmának kialakulási folyamatát vázolja fel. Hangsúlyozza Lorenzo Valla *De linguae Latinae eloquentia* című, 1449-ben keletkezett művének jelentőségét a klasszikus latin nyelv újrafelfedezése tekintetében. A klasszikus latin újraértékelése az egyes népnyelvek felértékelésével egészült ki, ami olyan párhuzamos, latin és népnyelvű rendszerezések megjelenéséhez vezetett, mint amilyen a *Grammatica Hungarolatina* is. A széleskörű áttekintés – amely a legújabb nemzetközi szakirodalom megállapításaira épül – az anyanyelvű művelődés terjedésében helyesen utal a reformáció szerepére, annak iskolapolitikájára és a könyvnyomtatásra, amelyek egymás hatását erősítették. Angol, német, orosz, sőt még cseh példákat is említ a 16–17. századi nyelvészeti irodalomból.

A következő, *A magyar grammatikai irodalom kezdetei* című rész lényegében Janus Pannonius csak említésből ismert magyar illetve magyar–latin grammatikájának a problematikáját foglalja össze, újraolvasva, újraértékelve, egymásra vonatkoztatva a 17–18. századi és a modern szakirodalmat. Bartók István ugyanis – saját kifejezésével élve – „kritikus olvasó”, azaz mindig fenntartással olvassa, amit

olvas: primer forrásokat és a szakirodalmat egyaránt, és míg az előbbieket jó filológusként igyekszik értelmezni, az utóbbiakat szigorú kritikával, de nem az eleve-mindezt-meg-kell-kérdőjelezni gondolattal, egymásra vonatkoztatva kontrollálja, mérlegeli, okosan újraértelmezi és „nekem is van egy ötletem” felkiáltással új szempontokat érvényesít. Így sokszor évszázadok óta újraismételt és elhitt megállapítások dőlnek meg, vagy kerül mögéjük jogosan kérdőjel. A Janus Pannonius-grammatikával kapcsolatban egyetérthetünk a szerző óvatos konklúziójával, amely szerint nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy Sylvesterén kívül létezett egy olyan kéziratok kétnyelvű grammatika, amelyet okkal vagy ok nélkül Janus Pannoniusnak tulajdonítottak.

A harmadik rész szól Sylvester János grammatikai munkásságáról. Összegezi a krakkói és wittenbergi tanulmányai során szerzett grammatikai ismereteit, részvétele az 1527-ben Vietor krakkói nyomdájában megjelent négy nyelvű (latin–német–lengyel–magyar) kiadványok létrejöttében. Sylvester az 1529-ben kezdődő wittenbergi tanulmányai során ismerkedett meg a latin–német párhuzamos grammatikákkal. Közülük az 1533-ban Marcus Crodellius által szerkesztett ún. *Torgau-i Donatus* mutat Bartók szerint a legtöbb szerkezeti, sőt szövegbeli egyezést Sylvester művével. Megjelenésekor Sylvester már nem tartózkodott Wittenbergben. Bartók azonban elképzelhetőnek tartja azt is, hogy az 1534. szeptember 9-én immatrikulált *Lucas Sylvestris* is Sylvester János lenne, sőt azt is, hogy ugyanabban az esztendőben, augusztusban járt Torgauban, és összeismerkedett Marcus Crodelliusszal. Crodellius művének Sylvesterre való hatása tagadhatatlan, de könyvét személyes ismeretség nélkül is

megszerezhetette Wittenbergben járt peregrinusoktól, akár Lucas Sylvestristől is. Hiszen az, hogy Lucas és Johannes rokonok voltak, mindenképpen valószínűbbnek tűnik, mint az, hogy Lucas neve tévedésből került a matrikulába Johannes helyett. Természetesen a könyvkereskedelem útján való információterjedésre is gondolni kell. Az pedig, hogy Crodellius később, 1541-ben éppen Sylvester *Grammatica Hungarolatinájának* címét követte bázeli *Grammatica Latino-germanicája* címében, ugyancsak kétséges, hiszen az ilyen típusú címadás nem volt ismeretlen a korban. Példá erre Petrus Dasypodius 1535-ben Strassburgban megjelent *Dictionarium Latino-germanicum*a, amelyet Bartók is említ az 53. lapon. Ugyanakkor számunkra magától értődő dolog az, hogy Sylvester grammatikája német földön ismert lehetett, így akkor is eljuthatott Crodellius kezébe, hogyha személyes kapcsolatuk egyelőre még bizonyítást igényel, hiszen Sylvester János 1543-tól a bécsi egyetemen működött, sőt az RMK III. kötete 1544-ből, 1547-ből és 1551-ből több latin nyelvű költeményt is felsorol tőle. Saját maga vihetett magával példányokat magyarországi kiadványaiból: grammatikájából éppúgy, mint Újtestamentum-fordításából, amely évtizedekkel később, 1574-ben éppen Bécsben látott újra napvilágot (RMNy 335), és amelynek filológiai vizsgálatával még adós a kutatás.

Sylvester forrásairól szólva Bartók sorra veszi az általa említett szerzőket, majd bebizonyítja, hogy nem Guarino da Verona, hanem Nicolaus Perotti volt példája a grammatika definiálásában. Egyébként hosszan értekezik a legújabb szakirodalom alapján Guarino grammatikájának skolasztikus vagy humanista voltáról. E kérdés-

körben Guarino legtehetségesebb tanítványának, Janus Pannoniusnak a mesteréhez kapcsolódó panegyrisére és epigrammáira is támaszkodik

A *Grammatica Hungarolatina* elemzése több ponton is módosítja eddigi felfogásunkat. Meggyőzően bizonyítja, hogy nincs okunk feltételezni, hogy abból a mondattan elveszett volna; így a jelenleg ismert egyetlen példány teljes; utánajár a szakirodalom által eddig értelmezhetetlen terminológiai kérdéseknek: bebizonyítja, hogy Sylvester indulatszóról szóló definíciója mögött szövegromlás áll (incondita helyett incognita!). A magyar nyelvben meglévő névelő, időmértékes verselés és metaforikus kifejezés lehetősége együttesen bizonyítja Sylvester szemében a magyar nyelv kiválóságát, amit nem kis öntudattal hangsúlyoz műveiben. Bartók könyvének egyik legnagyobb eredménye, hogy bizonyítást nyer az az eddig még soha senki által fel nem tételezett gondolat, hogy a *Grammatica Hungarolatina*ban „Nos”-szal jelölt öt latin nyelvű hónapvers Sylvester János költeménye. A magunk részéről osztjuk Bartók álláspontját, hogy ezek talán magyar virágénekek fordításai, vagy legalábbis azok hatására keletkeztek.

A magyar nyelvű virágénekekről Sylvester 1541-ben, Újtestamentum-fordítása függelékében mondott véleményét. Költői alkotásoknak tartotta azokat, mivel bennük a metaforikus kifejezésben megnyilvánuló *inventio*, azaz a *lelís* jut érvényre. Ekkor válik teljessé a Bartók-monográfia címében közölt állítás: „...kiváltképpen az virágénekekben [...] csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az *lelís*ben, mely nem egyéb hanem magyar *poézis*”.

1604-ben, több mint hatvan év múlva Szenci Molnár Albert *Dictionarium Ungra-*

*rico–Latinum*ában is hasonlóképpen rögzül az *inventio* mint a *lelís*, Molnár szóhasználata szerint *lelés* megfelelője; és az *invenio* = *lelem*. Molnár *Latin–magyar szótárának* segítségével pedig összerakható az *inventio poetica* terminus magyar megfelelője is. Balassi Bálint a *Maga kezével írott könyvében* több versét is ezzel a terminussal illette, amit az 55. vers argumentumában ő maga *versszerző talál-mánynak* mondott magyarul. Molnár szótáraiban a következő, ide vonatkozó szócikket lehet találni: *inventio* = találás, megtalálás; *inventum* = *találmány* és *versszerzés* = *versificatio*; *versszerzésnek tudománya* = *poetica*. Ezek a megfeleltetések bizonyítják, hogy a korabeli szóhasználatban a *lelés* és a *versszerző találmány* is közkeletű kifejezés volt.

Bartók felfogása szerint a *lelís* mellett Sylvester nyelv- és irodalomszemléletének kulcsfogalma még a *beszédnek nemesen való szerzése*, azaz az *ornatus*. Munkája negyedik fejezetében kitekintésként e kettő megjelenését kíséri végig a régi magyar irodalom legnagyobbjainál a 16–17. században. A széleskörű, Bornemisza Pétertől Gyöngyösi Istvánig terjedő, érdekes szemle különböző műfajokra terjed ki, és vizsgálódási körébe vonja az alkotók eddig is ismert és kevésbé ismert megnyilatkozásait. Elemzése olyan széleskörű és annyira gazdag információkban, hogy igaztalan lenne bármelyik részét is kiemelnünk. Ehelyett olvasásra ajánljuk.

A monográfia ötödik része újra visszatér a *Grammatica Hungarolatina*hoz. Egyetlen, jelenleg ismeretes példányáról és Kazinczy Ferenc 1808. évi kiadásának létrejöttéről szól. Itt olvashatjuk Bartók István elfogadhatónak látszó ötletét arról, hogy a *Grammatica* 1577. évi possessora:

Johannes Fabricius Servestanus azonos azzal a Johann Fabriciusszal, aki 1595-ben a szebeni nyomda tulajdonosa lett.

A monográfia végére, a *Függelék*be kerültek azok a fontos dokumentumok, amelyek megkönnyítik az első rész megértését. Így hasonmásban is megnézheti az olvasó a *Grammatica Hungarolatina* hónapverseit az 1539. évi kiadásból; Balázs János és Pröhle Jenő levélváltását 1958-ból a Janus Pannonius-grammatikára vonatkozóan; és Wietorisz Jonatán és Szarka János egyháztörténeti kéziratának Sylvester Jánosról szóló részleteit magyarul és latinul 1770-ből. Ezután soroltatnak fel a *Grammatica Hungarolatina* kiadásai, a Sylvester-szakirodalom és a kötet szerzőjének a témában közölt publikációi, valamint annak rendje-módja szerint a rövidítések.

Sajátos, hogy 1539 és 1808 között egyetlen kiadása sem volt a Sylvester-gram-

matikának, míg a közelmúltban, 1968 és 2006 között hatszor jelent meg, és C. Vladár Zsuzsa lefordította magyarra (Bp., 1989, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 185). Ezekhez csatlakozik hetedikként Bartók István újabb kritikai kiadása, amely a kötetben *Melléklet*ként olvasható. Szövegközlése és -gondozása mintaszerű.

A kötet az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült, és az *Irodalomtudomány és Kritika Klasszikusok* elnevezésű társsorozatában jelent meg. Ez azt jelenti, hogy Sylvester János is nemzeti irodalmunk klasszikusai közé soroltatik. Reméljük, hogy a következő kötetekben további, 16–18. században élő és alkotó, méltatlanul elfeledett literátoraink életművéről is születik hasonlóan magas színvonalú, kritikátörténeti összefoglalás.

P. Vásárhelyi Judit

MEDGYESI PÁL REDIVIVUS.

TANULMÁNYOK A 17. SZÁZADI PURITANIZMUSRÓL

Szerkesztette Fazakas Gergely Tamás, Győri L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 280 l.

Az 1636-ban magyarul első ízben ki-nyomtatott *Praxis pietatis* megjelenésének 370. évfordulója alkalmából megrendezett debreceni konferencia tanulmánykötetének címében szereplő *redivivus* szó akaratlanul is felveti a kérdést: az ezredforduló tájékára új életre ébredt vagy csak felfrissült a Medgyesi-életmű és a Medgyesi névvel szorosan összefonódott puritanizmus kutatása? De talán nem is akaratlan a kérdés-feltevés, tekintve, hogy Luffy Katalin historiográfiai áttekintése, mely a kortársi recepcióval indul, az 1980-as évekkel zárja le a korszakolást, azzal a ki nem mondott

szándékkal, hogy a napjainkig hátralévő periódus eredményeit egyrészt a tanulmány függelékeként összeállított, s az elmúlt bő két évtized Medgyesi-tanulmányait összegző bibliográfia, másrészt az e kötetben foglalt tanulmányok, s azok hivatkozásai szintetizálják. Erre enged következtetni a szerző következő megjegyzése is: „Mindezek [a tudományos kutatás korábbi eredményei – P. T. Sz.] az utóbbi és következő évtizedek kutatói számára biztos alapot teremtettek meg és fontos irányokat jelöltek ki, arra felhívva a figyelmet, hogy e szövegeket kulturális,

társadalmi és mentalitástörténeti, valamint egyház-, teológia- és kegyességtörténeti beágyazottságában és összetettségében kell vizsgálni.” (26.) Nyilván nem véletlen, hogy a kötet felépítése a tanulmányok csoportosításában ugyanezt a korszerű szempontrendszert követi: historiográfia, grammatika és retorika, teológia és hermeneutika, kegyesség- és imádságtörténet, egyházpolitika, fordítás és terminológia, valamint hatástörténet tematikájú fő fejezetekre tagolva a Medgyesi-szövegek megközelítéseit. Megjegyzendő azonban, hogy a tartalmi sokszínűség kissé fel is aprózta a kötet tagolását. Nézetem szerint például a grammatikai és a fordítási-terminológiai fejezet egységesítésével sokkal izgalmasabb horizontot lehetett volna felvázolni, még akkor is, ha ez a konferencia tematikájához csak lazán kötődő tanulmányok kimaradásával járt volna. Mindenesetre az előadónak, illetve a tanulmánykötet szerzőinek – különböző okok miatt nem minden előadás került bele a kötetbe, viszont kevésbé érthető módon szerepel olyan dolgozat is, mely előadásként nem hangzott el – névsorát böngészve jogos lehet a szervezők, a szerkesztők, sőt az olvasók várakozása közvetlenül a Medgyesi- és közvetve a puritanizmus-kutatás helyzetfelmérésének, összegzésének, s a lehetséges új perspektívák felvázolásának vonatkozásában, hiszen a téma legkiválóbb kutatói adtak elő Debrecenben. A szervezők igyekeztek tehát minden külső feltételt megteremteni annak érdekében, hogy a konferencia megfelelhessen az előbbieken felvázolt szintézisteremtő szándéknak.

Meglepő módon Luffy Katalin említett tanulmányát egy „mitoszromboló” írás követi. Csorba Dávid a keserű-édes kifejezés exegetikai, nyelvészeti és retorikai

vizsgálata nyomán, meggyőzően érvelve egyébként amellet, hogy a bibliai Ruth könyvében leírt Naómi–Mára névcserében gyökerező kifejezés nem kizárólagosan a puritán retorika sajátja, hiszen a középkori irodalomtól napjainkig számos előfordulását találjuk, a dolgozata címében nem kellően átgondolt frazeológiával megkérdőjelezi a puritán formakincs létezését azáltal, hogy annak mítoszáról ír. Nyilvánvaló, hogy ehhez módszertanilag egyetlen kifejezés vizsgálata kevés volna, mint ahogy az is, hogy nem ez volt a szerző szándéka.

Ennél fontosabbnak látszik annak a Csorbánál két helyen is előforduló, s egyébként is burjánzó tévedésnek a tisztázása, miszerint a *Bánkódó lélek nyögési* című 1666-ban megjelent munka id. Köleséri Sámuel váradi imádságait tartalmazná. Köztudomású, hogy Köleséri 1659-ben elhagyta Váradot, s Borsod vármegye székhelyén, a várakkal is rendelkező Szendrőn lett lelkész. Itt írta meg a fenesi csata valamint Várad elfoglalásának tragédiáját átérezve az említett panaszimádságokat, amelyek egyes darabjai nem a váradi, hanem a szendrői vitézek reggeli könyörgésének alkalmával kapcsolódtak össze.

A. Molnár Ferenc Medgyesi „jajos” címadásait vizsgálja, számos nyelvtörténeti adattal, párhuzammal alátámasztva megállapítását, miszerint: „A *jaj* igen elterjedt indulatszó volt, elsősorban a fájdalom, a baj jelölésére foglaldott le, és a ’siralom, fájdalom, csapás’ jelentésű főnevesült alakját is használták már korábban. Az viszont Medgyesi sajátos, egyéni eljárása volt, hogy a *jaj* szónak ezt a használatát több prédikációja, munkája címében (és szövegében is) kiemelten és sorozatosan alkalmazta.” (48.) Hiányérzetünk a gazdag pél-

datár ellenére is maradhat, hiszen Szalárdi János *Síralmas magyar krónikájának* címére, illetve a Szalárdira gyakorolt Medgyesi-hatásra egyáltalán nincs utalás a cikkben.

A grammatikai-retorikai fejezet zárásaként Mikó Gyula Geleji Katona István szemszögéből idézi fel azt a tudományos vitát, mely az egyházi retorika megújítása körül zajlott az 1640-es évek végén. Geleji Katona argumentációjában a klasszikus retorikai elveket alkalmazó, hagyománytisztelő és művészien igényes szónoklat mellett foglalt állást, szemben a puritánok szerkezetében és nyelvezetében leegyszerűsített szónoklattani elveivel, melyek a közérthetőséget, a könnyebb és szélesebb körű befogadást célozták.

Oláh Szabolcs tanulmánya hermeneutikai megközelítésben dolgozza fel a Medgyesi Pál *Doce nos orare...* című homiletikai munkájában fellelhető, a Zsid 4,12–13. versére utaló kétélű tör képet. Az elemzés módszertana, szakirodalmi beágyazottsága iránymutató abban a vonatkozásban, hogy hogyan lehet modern szempontok szerint vizsgálni a puritán szövegeket, sőt közelebb hozni, érthetőbbé, befogadhatóbbá tenni azokat.

A *Lelki a-be-ce...* című, Medgyesi magyaráította katekizmussal a kutatás mindedig elég mostohán bánt, az 1940-es szövegkiadásban olvasható rövid bevezető tanulmányokon kívül egyáltalán nincs róla szakirodalom. Éppen ezért öröndetes, hogy Fekete Károly ezt a munkát tette teológiai szempontú vizsgálatának tárgyává. Fekete dolgozata továbbgondolásra érdemes, különösen a katekizmus keletkezéstörténetét és forrását illetően, mert az elemzésben található kauzális összefüggések helytelen sorrendje elbizonytalanítja a szerzőt, s annak ellenére, hogy regisztrálja

a katekizmus leegyszerűsített szerkezetét és nyelvezetét, csak a mű használóinak tágabb körét, „az egyszerű, képzetlen ember”-eket azonosítja. Számomra azonban teljesen kézenfekvőnek látszik összekapcsolni a *Lelki a-be-ce* születését I. Rákóczi Ferencével, aki 1645. február 24-én látta meg a napvilágot, éppen a nyomtatás színhelyén, Gyulafehérváron. Feltételezésemet megerősíti a könyv címének részlete is: *Lelki A Be-Ce Az Christus Oskolájában az alsó Rendben bé állatandó Tsetsemöknek Közönségessen; Kiváltképpen penig az méltóságos kegyes Fejedelem-Aszszonynak Lorantfi Susannanak, approbb Tseledgyenek, hasznokra. A cseléd szóval kapcsolatosan annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a család szó alakváltozata, ami kezdetben 'háznép' jelentésben élt. (BÁRCZI Géza, Magyar szófejtő szótár, Bp., Trezor, 1998, 38.)*

Gábor Csilla írása a puritán kegyességi írások középkorba ágyazott interkonfessionális kapcsolatait kutatja, figyelembe véve arra, hogy „...a folytonosságra legalább olyan mértékben szükséges figyelnünk, mint az elkülönülésekre, határépítésekre.” (94.) A jeles kolozsvári kutató gondolatai remekül összekapcsolódnak Fazakas Gergely Tamás kitűnő tanulmányával, amiben az 1643-as Szenci Kertész Ábrahám-féle *Praxis pietatis*-kiadás díszcím lapjának vizsgálata nyomán az imádság testi kifejeződéseit kísérli meg rekonstruálni. Fazakas problémafelvetése lenyűgöző és teljességgel újszerű a hazai puritanizmus-kutatásban, ráadásul gondolatmenetének következetes végigvitele, filológiai apparátusának aprólékos kidolgozottsága is mintaszerű. A közel 50 lapos írás minden részletre kiterjedő ismertetésére ehelyütt nincs lehetőség, néhány meg-

fontolásra érdemes javaslatot tehetünk csupán. Mindenekelőtt azt, hogy az összehasonlító vizsgálatok köréből semmiképpen sem zárhatjuk ki a *Praxis pietatis* német nyelvterületen megjelent díszcímlapos kiadásait, melyeknek egyes példányai Magyarországra is eljutottak. E vonatkozásban mindenképpen figyelemreméltó Udo STRATÄR *Sonthom, Bayly, Dyke und Hall: Studien zur Rezeption der englischen Erbauungsliteratur in Deutschland im 17. Jahrhundert* című könyvének (Tübingen, 1987) a *Praxis*-ról szóló fejezete, illetve Edgar C. MACKENZIE *A Catalog of British Devotional and Religious Books in German Translation from the Reformation to 1750 c.* katalógusának (Berlin, 1997) 12. lapos regisztere a *Praxis* német kiadásairól.

Az egyetlen magyar és a Fazakas által három fő csoportba sorolt angol díszcímlapok vizsgálata nem mindenütt számol a technikai háttér korszerűtlenségéből, eszköztelenségéből, netán a tapasztalatlanságból származó *esetlegesség* tényezőjével. Gondolok itt a diszkontinuus olvasásmód lehetőségeit vizsgáló résznek arra a mondatára, miszerint: „A diszkontinuus olvasásmódra valamelyest ugyancsak felhív a magyar metszet is azáltal, hogy egyrészt a *Kegyes ember* kifejezés függőlegesen van írva, a kötet megdöntésével lehet csak olvasni.” (109.) Véleményem szerint a függőleges írásmódnak nincs ikonográfiai jelentősége, az anomália okozója egyszerűen csak a helyhiány. Ha összehasonlítjuk a metszet felső harmadában lévő piederstált az angol metszeteken található háromfokú lépcsősorral, melynek fokai a Hit, a Remény és a Szeretet, észrevehető a magyar piederstált térbeli aránytévesztése, ami szintén egyértelműen az *esetlegesség* számlájára írható. Abból is látszik, hogy a

függőleges írásmód nem tervezett célt valósít meg, hogy az angol metszetek alsó harmadában látható, Krisztus nevével *fügőlegesen* ellátott oltárkö felirata a magyar metszeten *vízszintes*. Meggyőződésem, hogy a helyhiány magyarázza azt a különbséget is, hogy a magyar variánsban nem az imádkozó szájából jön ki „Az töredelmes szívet Uram ne(m) utálod meg” mondat sem, hanem feliratként jelenik meg. Ezek a részletek, azt hiszem, csekélyebb jelentőségűek, mint ahogyan azt Fazakas állítja. Ettől eltekintve a cikk alapvető irodalom a *Praxis* kutatásához, és sürgetőleg jelzi egy új, modern tudományos szempontokat érvényesítő szövegkiadás fontosságát.

Szabadi István írásában, mely Medgyesi egyházkormányzati elveit boncolgatja, azt a benyomást kelti, mintha a presbitériumok felállítását sürgető írások hatása a kortársakra kétséges lenne (154). A pataki presbitérium, melynek létezéséről már 1642-ből is van adat (ZOVÁNYI Jenő, *Miskolci Csulyak István zempléni református esperes [1629–1645] egyházlátogatási jegyzőkönyvei: Második közlemény*, TT, 1906, 391), feltehetően nem puritán kezdeményezésre jött létre, hiszen a patakiak 1655-ös tiltakozása a Medgyesi-féle átalakítás ellen ez esetben értelmetlen volna. A Medgyesi sárospataki népszerűtlenségéről szóló híreket pedig a legkevésbé sem közvetíthette Miskolci Csulyak István, aki még Medgyesi Patakra kerülése előtt, 1645-ben meghalt.

Medgyesi szerepéről a magyar tudományos műnyelv megteremtésében Bartók István ír, kiemelve módszereinek haladó és korszerű voltát. Petrőczy Éva Medgyesi műfordítási gyakorlatába enged betekintést, remélhetőleg mintegy bevezetésként a

korábban már jelzett modern *Praxis*-kiadás elé. Fekete Csaba Petrőczy Évával együtt veszi védelmébe Medgyesit a *Praxis* fordításának meghosszabbodott terjedelmét bíráló kritikus hangokkal szemben, mondván: „Más környezetben több az ismeretlen, vagy egyáltalán nem hasonlító körülmény, emiatt a fordító némi magyarázkodásra is rákényszerül, ha nem akar a kelletnél kevesebbet mondani.” (182.) Nemcsak Fekete, hanem Szabadi dolgozatának óvatos megfogalmazásai az 1650-es évek independens vádjairól érzékelhetően kikezdi Makkai László osztályszemléletű korszakolását, amit már jócskán meghaladott az idő.

A *Praxis* utóéletével foglalkozó fejezetben elsőként Győri L. János Drégelypalánki János 1692-es *Praxis*-átdolgozását elemzi igen alaposan. A dolgozatból kirajzolódni látszik az átszerkesztett eredeti szöveg funkcionális változása, melynek során megszabadult a retorikai kötöttségek nagy részétől, s ez vélhetően segíthette a *Praxis* népszerűségének megőrzését. Itt érdemes felhívni a figyelmet arra az adatra, miszerint a 18. század közepén működött tiszadobi „szekta” tagjai a Szentírás mellett a *Praxist* olvasták összejegyzeteiken. (FAZEKAS Csaba, *Protestáns megújulási mozgalom és szektaügy a XVIII. századi Szabolcs vármegyében = Történelmi tanulmányok*, Miskolc, 1999 [Studia Miskolcinsia, 3], 120–144.) A *Praxis* kézíratos, ronggyá olvasott példányai, melyeknek egyikét épp ebben a tanulmánykötetben írja le Fazakas Gergely és Győri L. János, szintén ezt az igen messze nyúló hatástörténeti folyamatot jelzik, sőt nemcsak a *Praxis*, hanem más populáris Medgyesi-munkák viszonylatában is, amint az Pesti Brigitta cikkéből is kitetszik. A folyamat azonban nem korlátozódik csupán

a puritán olvasóközönségre, hiszen nem szükségszerűen puritánok azok, akik a könyvet használták, s attól, hogy ezt tették, nem is váltak puritánná. Rhédey Ferenc példáját idézhetjük ezzel kapcsolatban, akiről köztudomású, hogy mindennapjainak szerves részét, sőt szervező erejét jelentette a *Praxis*-használat, ám az sem titok, hogy azonnal eltávolította udvari papját, Diószegi Bónis Mátyást, amint az a presbitériumok felállításának szükségességét kezdte ecsetelni előtte.

Hasonlóképpen nem nevezhető puritánnak Cserei Mihály sem, legfeljebb a puritán szemléletű kegyességgyakorlás hívének. Az ő *Praxis*-olvasatának lehetőségeit Tóth Zsombor vizsgálja, Cserei magánhasználatú példányának margináliáiból és grafikus jeleiből, leggyakrabban aláhúzásaiából kiindulva. Cserei olvasási aktusát nyomon követve, a tanulmányíró arra a következtetésre jut, hogy „Túl az imádság performálásán, az elmélkedésen, a kegyességet gyakorolni annyit jelent mint elsajátítani és gyakorolni azt a módot, ahogy szövegeket mint médiumokat használunk annak érdekében, hogy a tanulságok (*doctrinae*) hasznát (*usus*) úgy applikáljuk földi egzisztenciánkra, hogy üdvözülésünk bizonyosságát nyerjük el.” (228.) Tóth Zsombor látásmódjának és módszertani felkészültségének eredményeképp egy, a Fazakaséhoz hasonló, rendkívül izgalmas és tanulságos, mintaadó szöveg jött létre.

A tanulmánykötet függelékében találunk még forrásközlést és szövegközlést is. Luffy Katalin a nagybányai levéltárban kutatva bukkant olyan adatokra, melyek Medgyesi elhalálozásának időpontjához visznek közelebb. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy Medgyesi 1663. július 27-én már nem élt! Az ezt bizonyító dokumen-

tumokat a kötetben közli a szerző. Mindehhez csupán annyit szeretnék hozzátenni, hogy Georg Kraus krónikája egyetlen kortársi elbeszélésként közli a Medgyesi–Lorántffy viszony megromlásának okát és a kapcsolat felbomlásának hihetőnek tűnő körülményeit, s ezt a narratívát sem nélkülözheti tovább a Medgyesi-kutatás. (Georg KRAUS, *Erdélyi krónika 1608–1666*, ford., bev., jegyz. VOGEL Sándor, Csíkszereda, Pro Print, 2008, 465.)

A Fekete Csaba által összeállított, Medgyesi-korabelinek megfelelő déleesti istentiszteletnek, melynek szertartásrendjét, az énekelt részek kottáját, valamint a prédikáció – Medgyesi Pál: *Ezékiás király hiti* – betűhív közlését tartalmazza a kötet, a konferencia keretében történő bemutatása

feltehetően életre szóló élménnyel gazdagította a résztvevőket.

A recenzió bevezetésében feltett kérdésre, miszerint felfrissült vagy új életre kelt-e a Medgyesi-kutatás, a tanulmánykötet tükrében azt felelhetjük, hogy nagyjából túl van a felfrissülésen, s úgy tűnik, hogy új életre kel. Számos biztató jelét találhatjuk annak, hogy a fiatal kutatógeneráció új lendületet, módszertani megújulást hozhat az újrafelfedezés öröme egyre inkább meghaladó tudományos vizsgálatainkba. A kutatógenerációk együttműködésének köszönhetően a *Medgyesi redivivus* kötet a pillanatfelvétel pontosságával rögzíti a kutatás mai, s mindenképpen bizakodásra okot adó állását.

Pénzes Tiborc Szabolcs

„HIGGY, REMÉLJ, SZERESS!”

ÁNYOS PÁL VERSEI, SZÉPPRÓZAI ÍRÁSAI ÉS LEVELEI

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket összeállította Jankovics József és Schiller Erzsébet, az utószót Jankovics József írta, Veszprém, Művészetek Háza, 2007, 286 l. (Vár Ucca Műhely Könyvek, 16).

Keresve sem „találatot” volna alkalmasabb kiadó Ányos Pál szépirodalmi munkáinak megjelentetéséhez, mint a Vár Ucca Műhely. A veszprémi vár egyetlen utcáján, alig két percnyi gyaloglásra a 17-es számtól, a ferences templom falán olvasható a pálos szerzetesi fogadalmat tett Ányosnak – a néhai piarista diákok által – állított emléktábla: EZEN EMLÉKTÁBLÁT A KEGYESTANÍTÓRENDI / FŐGYMNASIUM HAZAFIAS KEGYELETE / ÁLLITOTTA / ÁNYOS PÁLNAK / 1756–1784. / NEMZETI IRODALMUNK EGYIK LELKES / ÚTTÖRŐJÉNEK, / A FÁJDALMAS SZAVÚ KÖLTŐNEK, / A BUZGÓ PÁLOS TANÁRNAK / PORAI

FÖLÉ / 1902 MÁJUS HAVÁBAN. / LE-
GYEN HIRDETŐJE NEVÉNEK.

Az emléktábla felavatásának évében már alighanem előkészületben volt a Császár Elemér által 1907-ben kiadott, *Ányos Pál versei* címmel megjelent kötet. Ányos neve sokáig nem hullott ki az irodalmi emlékezetből: Batsányi 1798-as bécsi kiadásának, a Toldy *Handbuch*-jában megjelent verseinek, s egykori székesfehérvári tanítványának, a későbbi egri érsek Pyrker János Lászlónak köszönhetően. 19. század végi újrafelfedezése – Csaplár Benedek jóvoltából – mégis néhány valláserkölcsi és egyházi témájú művének újrakiadásával kezdődött. Császár száz évvel ezelőtti

kiadása a katolikus Ányos-reneszánsz által föltárt, filológiailag kétségkívül nehezen „szerzősíthető” műveket nem vette figyelembe. (Köztük mindenekelőtt az 1785-ben Pesten megjelent, s feltehetőleg Ányos által szerkesztett és részben Ányos által írt *Énekek könyve, szükséges litániákkal és imádságokkal* egyes szövegeit; Császár a kihagyás okát 1912-es Ányos-monográfiájában kimerítően megindokolta.) Császár igazította helyre a legelső, Batsányi-féle gyűjtemény (1798) a cenzurális kifogásoknak és Batsányi stíluseszményének nyomait magán viselő szövegét. Császárt követik a 20. századi kiadások-összeállítások, Lőkös István 1984-es kötete és a Vár Ucca 17. negyedévkönyv 1992/4. száma. Császár azon az arcképen sem változtatott, amilyennek Batsányi és a kazinczyanus kánonképzés Ányost bemutatta. Ányos az érzékenység költői ízlésváltozását kezdeményező „fájdalmas szavú költő”, a világiasodó-laicizálódó poézis „úttörője” maradt, s nem lett belőle a magyar irodalomtörténet egyik legjelesebb vallásos költője.

Jelen kiadás, amely Jankovics József és Schiller Erzsébet munkáját dicséri, alapvetően szintén a Császár Elemér által kanonizált szövegválogatási elveket – és a szentimentális kánont – követi: egy talán nem újabb száz esztendő múltán esedékesé váló kritikai kiadás előmunkálataként is tekinthetünk a „*Higgy, remélj, szeress!*” című Ányos-kötetre. Az új kiadás tekintettel van azokra a kéziratok forrásokra (a kötettervet és az Ányos-szövegeket tartalmazó *Akadémiai- és Stasics-kódexre*, az Ányos-család levelezésére stb.) és a közel egykorú szövegközlésekre, amelyek segítségével az írásos hagyaték keletkezéstörténetéről, utóéletéről minden eddigénél bővebb ismeretekre tehetünk szert. Az új

kiadás négy olyan verset is közöl, amelyek eddig egy Ányos-gyűjteményben sem szerepeltek. A kötet szövegkritikai igényét és következetes irodalomtörténeti nézőpontját tekintve nagyban támaszkodik az utóbbi évtizedekben öröndetesen megélénkülő Ányos-szakirodalom eredményeire, Lőkös István, Bíró Ferenc, Szajbély Mihály, Braszai Zoltán és Labádi Gergely tanulmányaira. Kétségkívül távol maradnak azonban a szerkesztők attól a feladattól – amellyel a valódi kritikai kiadásnak egyszer majd szembe kell néznie –, hogy Ányos vallásos, a 18. század végi katolicizmustól mélyen áthatott műveit is beemeljék az irodalomtörténeti Ányos-korpuszba.

Még egy kényes problémát nem vállaltak fel a szerkesztők a jelen kiadásban: a mai helyesírás szerint közlik a szövegeket – nem valamiféle nemtörődömségből, hiszen Szörényi László és Kecskés András is segítette munkájukat a modernizált szöveg textológiai igényű és hibátlan prozódiajű olvasatának elkészítésében –, sokkal inkább azért, mert egyszerre kívántak a szélesebb és a szakmai közönség számára is jól forgatható kiadványt közreadni. Filológiailag indokolható is a döntés, Ányos munkáinak jelentős része idegen kézírásban, másolatokban maradt fenn, ezek alapján szinte lehetetlen is volna az elveszett autográf kéziratokat rekonstruálni; másfelől egészen Császár Elemér tudományos igényű kiadásáig alig van a fennmaradt kéziratok eredetikez hű nyomtatott közlés. Sőt, a legújabb Ányos-kötet kiadójának is megvoltak a maga szempontjai, a kötet ugyanis az előbbi kettő mellett egy harmadik elvárásnak is igyekszik megfelelni, amennyiben az Ányos-hagyatékot a szűkebb régió, Veszprém és környékének irodalmi, kultusztör-

téneti örökségeként is igyekszik bemutatni. (Szerkesztői-kiadói telitalálat – és allegorikusan bizarr jelkép – a kötet illusztrációjaként közölni a Lábass Endre festőművész monumentális falképéről fennmaradt fotókat: a kép 1995-ig egy veszprémi panelház oldalfalán volt látható, amikor habszivacs hőszigetelő elemekkel az egész letakarták. A kép tehát megvan, mégsem látható. Mintha csak az Ányos-kéziratok sorsát vagy Ányos vallásos műveinek kánoni helyzetét példázná ez a jóhiszemű gondatlanság. Persze, tegyük hozzá: nem különben volt bizarr elképzelés az 1980-as évek elején egy panelház falára egy festőtől Ányos-képet rendelni.)

Ha van valami, ami a háromféle kíváncsiságot is kiszolgálni igyekvő kötetben igazán érdekes, az az amúgy rendkívül hiányosan rekonstruálható Ányos-életrajz – a műveken és hozzájuk fűzött kommentárokon keresztül megmutatkozó – rejtett elbeszélése. Szigorúan véve a vallásos műveitől elhatárolt Ányos-korpusz maga is eleve tartalmaz olyan darabokat, a kötetterveikhez készült előszavak változatait, dalait, ódáit (és anti-ódáit), verses és prózai levelezését, szépprózai kísérleteit, amelyek alkalmasak arra, hogy önmagukban vagy a hozzájuk fűzött magyarázatokban egy rekonstruálni kívánt klasszicista-szentimentális Ányos-biográfia elemeinek mutakozhassanak. Jankovics József és Schiller Erzsébet kiadásában a biografikusan is működtethető paratextusok, a kommentárok ugyanabban a szerepben jelennek meg, mint a klasszikus irodalomtörténeti pályaképek. E tekintetben valóban Császár Elemér Ányos-kötete az új kiadás mintája, közvetetten pedig az Ányossal mindig együtt emlegetett Dayka Kazinczy-féle edíciója. Minden ennek a mozaiksze-

rűen felépített biográfiának van alárendelve. Jankovics József utószava – de csak az utószó! – hosszabban idézi például Ányos egyik lelkigyakorlaton elmondott beszédét, amely elvileg nem volna alkalmas a biografikus elbeszélés felidézésére; ám az utószó írója éppen egy olyan részletet említ, amelynek megvolna a helye az életrajzi kontextusban is, például Ányos világi eltévelyedései felett érzett büntudatának motívumaként. Úgy tűnik azonban, mintha továbbra sem volna szakmai egyetértés abban, hogy a vallásos tárgyú Ányos-művek, az egyházi beszédek vagy az énekeskönyv beilleszthetők-e egy rekonstruálható pályaképbe. Hogy a szerkesztők amúgy nem érzéketlenek ez iránt a kérdés iránt, azt a kötet címválasztása, a *hit-reményszeretet* hármass felszólítása is indokolja, hiszen az érzékenység irodalmának egykorú olvasói számára a hármass felszólításnak nemcsak szakrális, de profán, a személyes sorsot is érintő vonatkozásai is voltak; és lehetnek ilyen vonatkozásai a mai olvasók számára is.

Ez a kötetből kiolvasható látens Ányos-életrajz nem szigorúan végigvitt narratíva – a mai filológus gyakran ódzkodik is az életrajz műfajától –, sokkal inkább mozaikszerű, s ebben a fragmentáltságában igazán autentikus. A kötetben közölt Ányos-versek és -levelek – a kritikai kiadások elveihez igazodó – kronologikus sorrendje eleve egy kihagyásos technikával készült sorozat képzetét kelti, s a kötetvégi jegyzetek csak erősítik ezt a hatást. A versekhez fűzött tárgyyszerű kommentárok e tekintetben elsősorban a költő személyes, belső életének mozzanatait emelik ki, a boldogtalanság, a vívódások, a betegségek és a rejtélyes és korai halál feltételezett nyomait az egyes versekben; különö-

sen az antológiák kedvelt darabjaiban, az *Egy boldogtalannak panasza...*, az *Egy terhes álomtalán éjjelemkor*, az *Egy sóhajlás*, az *Érzékeny gondolatok*, az *Érzékeny levelek* stb. címűekben. Az episztolákhoz és a misszilis magánlevelekhez – amelyek visszatérő motívuma a „barátság” ma már értetlenkedve csodált érzelmi hőfoka – fűzött jegyzetek főleg Ányos emberi kapcsolatainak hálózátát igyekeznek végigpásztázni és feltételezésekkel kiegészítve, vagy azokat kétségbe vonva történetszerűvé tenni.

Az Ányos-kiadásokból javarészt hiányzó vallásos, katolicista Ányos-kép és az érzékeny Ányos-kép mellett voltaképpen létezik a klasszicista Ányos is: a kötetben paratextuálisan ez az utószót megelőző névmagyarázatokban jelenik meg. Ennek a klasszicista költő-imáznak is vannak életrajzi vonatkozásai, itt azonban általában nem az *én* belső történései, hanem a heroikus mintákhoz való igazodás, vagy a mintáknak való megfelelés elégtelensége miatti fájdalom az alaptéma. Hogy persze az életrajzi-elbeszélői mikroelemeknek a kötet kísérszövegeibe való beépítése mennyire új koncepció vagy mennyire átvétele valami korábbi Ányos-képhez kapcsolható narratívának, azt nehéz eldönteni. Be kell ismernem, a jegyzeteket egyvégtében olvastam végig, ha nem így tettem volna, talán föl sem tűnik a kommentárok sajátos, életrajzot imitáló jellege.

A jegyzetek – talán éppen azért, mert a sajtó alá rendezők nem ragaszkodnak szigorúan a kritikai kommentárok „műfajához” – helyenként sajnos nem teszik egyértelművé, milyen viszonyban állnak a régi Ányos-kiadások kommentárjaival. Az új kötettől elvárható lenne, hogy ne kevesebbet tudjunk meg belőle, mint a korábbi kiadásokból: ez az indokolatlan szükséza-

vúság, elhallgatás ugyanis egyáltalán nem illik a jegyzetek készítőinek körültekintő, részletekbe menő közlésmódjához, lenyűgöző anyagismeretéhez. Amikor például a *Penelope Ulisszesnek* című vers kapcsán Jankovics József és Schiller Erzsébet jegyzete így fogalmaz: „A fáma szerint Ányos nyolc Ovidius-heroidát magyarított, de csak ez az egy ismeretes, és a többi hetet nem látta az sem, akitől a hír származott” (178–179), joggal vethető fel, vajon miért hivatkozik a kiadás a „szóbeszédre”, ahelyett, hogy az áttételesen azonosítható forrásokat is megjelölné. Császárnál erről a versről szó szerint az alábbi mondatok olvashatók: „A címhez BATSÁNYI a következő jegyzetet csatolta: »Fordította-e Ányos Ovidiusnak más efféle leveleit, nem-e, nem tudom bizonyosan; én az egynél többet nem láttam. Egy érdemes barátja azt írja, hogy Á. *nyolczat* fordított, de amelyeket ő sem látott.«” (246.)

A mitológiai névmagyarázatoknál is tapasztalható néhol a filológiai szigorúság hiánya. Az olvasó a magyarázatokban a Pecz-féle *Ókori lexikon* mondatait látja viszont, például a *Tomiris/Tomyris* névmagyarázatnál (*Ókori lexikon*: „a ki Herodotus szerint az idősebb Cyrust legyőzte, megölte és levágott fejét egy vérrel megtöltött edénybe mártotta, azt mondván: »Most eleget ihatsz abból, ami után szomjúhoztál.«” [II/2, 1072]; Ányos-kötet: „aki Kürosz perzsa királyt legyőzte és megölte, levágott fejét egy vérrel megtöltött edénybe mártotta, mondván...” stb.), s a névmagyarázatok írója közben egy apróbb hibát is vét: míg a Pecz-lexikon Pozder Károly „gymn. igazgató” által jegyzett szócikkében Tomyris a masszagéták *királynője*, addig az Ányos-kötetben a jegyzetíró szerint a *királya* (267).

A sokféle igénynek megfelelni óhajtó kötetet alighanem a leendő filológusok, az egyetemisták fogják a legnagyobb haszonnal forgatni. Elismerés a sajtó alá rendezőknek: nem kis szolgálatot tettek az irodalomtörténetnek, a felvilágosodás-kurzusok hallgatóinak, különösen a veszteprémieknek.

Az utószót egy igazi *Ányos-kritikai* iránti jámbor szándék zárja; Jankovics József Tandori sorát veszi kölcsön, éltetni ezt a reményt: „Isten hozzon mindig, Ányos Pál.”

Hermann Zoltán

KAPPANYOS ANDRÁS: TÁNC AZ ÉLEN. ÖTLETEK AZ AVANTGÁRDRÓL
Budapest, Balassi, 2008, 270 l. (Opus Irodalomelméleti Tanulmányok: Új sorozat, 11).

Az a megfigyelés, miszerint az avantgárról mind a mai napig nem áll rendelkezésünkre viszonyítási alapként funkcionáló összefoglaló munka, nyilvánvalóan nem függetleníthető az anyagnak, vagyis magának az avantgárdnak a természetétől sem. Pontosabban talán attól a bizonytalanságtól, amely részint magát az avantgárd fogalmát, részint pedig (a hagyományosan, vagy éppen a hagyománytól eltérően) az avantgárd fogalma alá sorolt szövegek kategorizálhatóságát érinti, és amely az újabb és újabb definíciós kísérletek eredményeképpen nemhogy világosabbá válna, inkább elmélyülni látszik. A fogalom tisztázásának, rögzítésének megújuló igénye, majd e rögzíthetlenség beismerése (és természetesen az erre történő folyamatos reflexió) egyfelől olyan bonyolult utaláshálót hozott létre, amely a „céhen kívüliek” számára gyakran hozzáférhetetlennek bizonyul, másfelől olyan túlzott leegyszerűsítő megoldásokhoz vezetett, amelyek meglegszenek az egyes avantgárd irányzatok pusztá megnevezésével, rosszabb esetben öncélú osztályozásával.

Kappanyos András új könyve már alcímében is utal ezekre a bizonytalanságokra: az *Ötletek* alcím ugyanis jó előre igyek-

szik elhárítani a végleges rögzítés igényét; a könyv bevezetőjének első mondatában pedig egyenesen két későbbi kötet (egy a magyar avantgárról szóló kritikatörténeti monográfia, valamint egy a nemzetközi dadaizmusról szóló ismeretterjesztő kismonográfia) elméleti megalapozásában határozza meg saját feladatát. Hogy a kötet szerkezetét – a fentiek belátásával, és azokra folyamatosan reflektálva – mégiscsak valamiféle rendszerező igény irányítja, jól példázzák a logikusan egymásra épülő fejezetcímek: *Meghatározások, Elméletek, Történetek, Alkalmazások*; ez a rendszer azonban – a többes számú alakokból is láthatóan – lemond a kizárólagosságról.

Egy rendszerező igényű szöveg természetesen a meghatározásokból indul ki – ez a recenzió is elsősorban erre, vagyis *Az avantgárd mint a történeti szemlélet provokációja* című, nagy ívű bevezető tanulmányra igyekszik fókuszálni, annál is inkább, mivel a teljes kötet végső soron ezen definíciók igazolására tett kísérletként olvasható. Kappanyos úgy látja, bármilyen tudományos értékű történeti leírás kettős szempontrendszert kell hogy alkalmazzon: kauzális és morfológiai logikát.

Jelentős probléma azonban, hogy míg a történeti illetve alaktani megfigyelések általában igénylik és kiegészítik egymást, az avantgárd esetében gyakran összekeverednek, sőt függetlenednek egymástól: „Nemcsak az nem egyértelmű, hogy mi tartozik e fogalom hatókörébe, hanem az sem, hogy milyen alapon: történeti vagy morfológiai jegyek alapján társítjuk valamely jelenséghez az avantgárd jelzőt” (13). A történetiséghez való viszony a múlttal való szakítás igényéből adódóan, a morfológiával való a morfológiai képletek heterogeneitásából adódóan paradox, ám az avantgárd vizsgálatakor számos más paradoxonnal is számolnunk kell. Ilyen a „sikeresség paradoxona” (az tekinthető-e sikernek, hogy az önmagát a rendszeren kívülként meghatározó „irányzat” mégis bekerül a rendszerbe, vagy az, ha kívül marad azon), a „történeti legitimáció paradoxona” (az újítás mint önérték, másfelől ezen értékrend történeti gyökerei), valamint a „polgárpukkasztás paradoxona” (ha a fogyasztó számára – éppen az avantgárd nyomán – a radikalizmus válik értékke, a provokatív alkotás valójában már senkit sem provokál). Kappanyos érvelése szerint az avantgárd történeti leírása során folyamatosan reflektálnunk kell ezekre a paradoxonokra, lényegében arra, hogy „az avantgárd történésének [...] a tudatos és szándékolt történetietlenség történetét kell megírnia” (14–15). Ennek következményeként Kappanyos szövege első lépésben (stabil központi érték hiányában) lemond a cél- és fejlődéselvű modellekről; majd a pozitivistá, mechanikus, ciklikus történeti modellek tarthatatlansága mellett érvel: a pozitivistá módszer annyira tág definíciót kell hogy adjon, amely már semmilyen specifikus jegyet nem mutat meg, a me-

chanikus fejlődéselv éppen a túlságosan széttartó morfológiából következően nem igazolható, a ciklikus „örök avantgárd” fölfogás pedig újfent a jelenségek 20. századi egyediségét kénytelen szem elől téveszteni. A tanulmány végül Calinescu definíciójának egy (alapvetően) módosított változatát kínálja megoldásként: „A modernség fő jellemzője ez a jövőre fixált állapot, s ennek változata az avantgárd, ahol a hangsúly a múlttól való elszakadásra, a múlt eltörlésére helyeződik át, miközben elfeledkeznek a cserébe kínált jövő meghatározásáról. Ebben az értelemben lesz tehát az avantgárd a tagadás művésze.” (20.) Kappanyos értelmezésében az avantgárd egy új művészi formák és eszközök bevezetési vonalaként értett alakulástörténeti folyamat eredménye, amely azonban – és itt módosítja a szerző Calinescu modelljét – egy rendkívüli történeti helyzetben, nevezetesen az I. világháború idején jött létre. A tisztító tűzként lecsapó háború ebben a fölfogásban annak lehetőségét rejti, hogy a múltat – akár a szó legszorosabb értelmében is – lehetséges eltörlőni: „A »művészeti forradalmak« éppúgy nem mehettek volna végbe a háború nélkül, mint a kor társadalmi forradalmai. A háború, az általa előidézett káosz, vákuum, »mélypont« révén megteremtette azt a teret, ahol ezek a mozgalmak megerősödhettek és felszínre vergődhettek (egyszerűen azáltal, hogy szétzilálta, demoralizálta a fennálló elitet és értékrendjét), másfelől pedig szimbolikus végítéletnek mutatkozott, amely után létrejöhet az Ezeréves Birodalom.” (21.) A fenti, mindenestre megfontolandó *történeti* definíciós javaslat (hogy tehát az avantgárd az esztétikai modernségből elsősorban a háború tapasztalatának hatására kivált – radi-

kalizálódott – önálló kulturális képződmény) megítélésére ez a recenzió persze nem vállalkozhat.

Legalább ennyire izgalmasak azonban Kappanyosnak az avantgárd későbbi „irányzatai” köré szerveződött, elsősorban, de nem kizárólag a *morfológiára* vonatkozó kérdései is. A szerző Peter Bürger idézve arra kérdez rá, milyen körülmények között folytatható (talán beszédes képzelettel élve) az avantgárd hagyomány. Bürger szerint a neoavantgárd, azáltal, hogy intézményesítette az intézményrendszer lebontására tett kísérleteket, olyan önellenmondásba került, amely eleve kizárja a folytathatóságot. Kappanyos azonban úgy véli, még ha igaz is, hogy a végpont elérése ebben az esetben a processzus kudarca, az esemény korántsem önfelszámoló: „az avantgárd művészek által meghódított médiumok, eljárások vitathatatlanul velünk élnek, éppúgy, mint az új médiumok és eljárások felkutatásának igénye” (29). Persze jogosan vethető fel az a kérdés, mik is voltaképpen ezek az eljárások. A morfológiai leírás kudarcát belátva, Kappanyos azt a lehetőséget veti föl, hogy az eljárásokat néhány jellemző intenciótípusra visszavezetve tipologizálja: „A gondolatmenetünk alapjául szolgáló norma abban ragadható meg, hogy a művészeti alkotás és az élet, a valóság között reprezentatív viszony áll fenn. Az avantgárd általános, átfogó jellemzőjének tekintjük, hogy szembefordul ezzel a normával. Ennek lehetőségei három csoportba sorolhatók: 1. a művészi tevékenységet teljesen függetleníteni a valóságtól [absztrakció – M. M.]; 2. a művészet lehetőségeit közvetlenül a (társadalmi) valóság megváltoztatására fordítani [aktivizmus – M. M.]; 3. aláásni a művészet intézményrendszerét,

hogy végül művészet és valóság közötti különbség megszűnjék [antiművészet – M. M.]” (30).

Az *Elméletek* fejezet végső soron ezen előfeltevések kifejtéseként olvasható: a *Bővített retorika* című tanulmány például abból a nagyon is nyilvánvaló megfigyelésből indul ki, hogy minden normaszegés igényli a norma meglétét, mozgása tehát kettős (és önellenmondásoktól sem mentes): a norma megszegéséhez először deklarálnia kell magát a normát. Kappanyos azon közbevetése, miszerint „főként azért [szükséges túllépni ezen a paradoxonon], mert az avantgárdnak mint önálló történeti tényezőnek és mint remekművek képzésére alkalmas közegnek az eltörlését hozhatja magával” (38), kétségkívül logikus, pragmatikus, ám korántsem megnyugtató megoldás.

Annál is kevésbé, mert ezt a lépést maga az értelmező sem kerülheti ki, a normaszegések osztályozásához mindenekelőtt a normát kell meghatározni. A „hagyományosnak nevezett költészet normájának”, a „deviáció nulla fokának” megállapítása, a „normatív költemény” feltételezése azonban, amint arra a Kappanyos-szöveg is utal, pusztán elméleti absztrakció lehet, s mint ilyen lényegében egy interpretációtól, kortól és tértől független entitásként válik meghatározhatóvá, ami nagyban megnehezíthet bármiféle összehasonlítást. A „normatív költeményről” tett – éppen az absztrakció következtében gyakorlatban nem igazolható – megállapítások (az akusztikai, vizuális és nyelvi rendezettség konvergál, a jelentést a verbális rendezettség hordozza stb.), majd az attól való eltérések meghatározásai (logikai, szemantikai, szintaktikai, morfológiai) pedig, miközben a kötet elemző fejezeteiben kétségkívül jól funk-

ciónálnak, akár bizonytalanná is tehetik a Kappanyos által meggyőző alapossággal fölállított „deviancia-tipológiát.”

A vállaltan formalista eljárás korlátai azonban nem sok nyomot hagynak az értelmezéseken. Kappanyos elemző nyelve – amint azt megszokhattuk – lendületes, dinamikus, jól követhető, annak ellenére és éppen azért, mert nem akarja függetleníteni magát témájától: az *Egy dada pillanat* című képelemzés az elemző nyelvtől való eltérésben, a *Hogyan kellene megírni a dadaizmus történetét* – lévén pályázati

beadvány – formailag, *A harmadik Vörösmarty* pedig témáját tekintve olvasható határsértésként.

Kappanyos definíciós, tipológiai javaslatairól csak a későbbi recepció dönthet, azt azonban sejthetjük, hogy az elméletközpontú, mégis követhető és legfőképpen problémaérzékeny olvasatok Adytól József Attilán át Déryig, Tandoriig és Hajasig a hazai avantgárd-szakirodalom fontos darabjává teszik Kappanyos András könyvét.

Mészáros Márton

KÁLMÁN C. GYÖRGY: ÉLHARCOK ÉS ARCÉLEK.

A KORAI MAGYAR AVANTGÁRD KÖLTÉSZET ÉS A KÁNON

Budapest, Balassi, 2008, 296 l. (Opus Irodalomelméleti Tanulmányok: Új sorozat, 10).

Az avantgárd művészet (művészetek) irodalomtörténeti besorolása, tehát más, korábbi vagy kortárs irányoktól való elkülönítése, szerepének meghatározása, illetve a fogalom szabatos definíciója, valamint az egyes irányzatok, eszmék, filozófiák, programok (és ezek közvetett vagy közvetlen, szándékos vagy szándéktalan társadalmi, politikai szerepének) kanonizációja szinte lehetetlen feladatnak tűnik – lassanként száz esztendeje. A kísérletek, amelyeknek célja, hogy megfelelő képet rajzoljanak a huszadik század egyesek által magasztalt, mások által visszautasított, sőt gyűlölt jelenségéről, legtöbb esetben meg hiúsulnak, ugyanis minden eredmény újabbnál újabb kérdéseket és problémákat vet fel, míg a pontosnak hitt körvonalak lassanként összemosódnak. Az avantgárdot sem kerülheti el a meghatározhatatlanság és a „parttalanná” válás fenyegetése, jóllehet nem minden izmus volt a káosz és destrukció híve.

Az irodalomelmélet különböző stratégiai és módszerei bizonyára kapaszkodókat nyújtanak a kísérletezők számára, ám egyben lehetetlenné is teszik a kizárólagos megfogalmazásokat, éppen különbözőségük okán. Erre figyelmeztet Kálmán C. György tanulmánykötete, amely csupa (ismételten) különböző, legtöbb esetben irodalomelméleti természetű, általános, nem csak az avantgárdot érintő problémák felvetéséből áll, legfőbb jellemzője pedig, hogy a válaszokkal (többször kimondottan) adós marad. Az „egyszerűnek tetsző irodalomtörténeti kérdések” csupán „kiindulásként szolgálnak, a könyv nem elsősorban ezeket kívánja megválaszolni – hanem szembeesíteni kívánja ezeket a teoretikus problémákkal” (8). Ezek között talán az egyik legfontosabb, hogy az avantgárd már saját korában is „idegen test” (151) volt az adott társadalmi, kulturális, művészeti és irodalmi szerkezetben, befogadása (akkor még talán érthető mó-

don) nehéznek, illetőleg egyenesen lehetetlennek tűnt. Idegenségében mindvégig különálló maradt – a huszadik század eleje óta. Ezért válhat érdekessé Kálmán C. szerint, az avantgárd szövegek ugyanis „nem pusztán meglétük és/vagy elfeledettségük miatt számíthatnak a mai értelmező érdeklődésére, hanem mert másságuk, különbségük (és így szembenállásuk, felforgató jellegük) maradandó maradt” (282). Mindenkori megjelenítéseit (mindvégig – a múlt század folyamán) az idegenség fenntartásának elve, az állandó szembenállás vezette.

Már elnevezésében is jelen van a harc motívuma, illetve azon harcosok csoportja („előőrs”), akik az ellenség megjelenésének (feltételezett) irányába tekintenek. Ők tehát a hadsereg élén járó bátor hősök, akik várják a csatát, az összetűzést. Ezzel a fogalommal játszik el a tanulmánykötet szerzője „csonka” chiasmusában (*Élharcok és arcélek* – abba, némi módosítással), amennyiben az első összetett szó („élharc”) az avantgárd szerzők önelnevezésére utal – mivel az avantgárd művész élharcos, elővéd, tehát „élharcot művel”. A második összetett szó lehetne akár „harcél” (hogya volna így értelme). „Megcsonkítva” viszont („arcél”) kifejezi azt a harcost, aki az elővédben küzd, a jövőbe tekint, s mindig harcra kész: dinamikus, meghatározó alakja az avantgárdnak. S itt tárulkozik fel Kálmán C. felvetéseinek máig megválaszolatlan, ám mindenképpen a magyarországi avantgárd mibenlétét érintő, elgondolkodtató és kissé elszomorító problémája, amely az „arcélek” személyét és irodalomtörténeti jelentőségét érinti: „erős külföldi hatások eredményeképpen egyedül Kassák nevéhez köthető az avantgárd mozgalom elindítása hazánkban”

(14). Senki máshoz: Kassák nevezhető meg úgy, mint a „történet” kulcsszereplője, a „vezér”, a kizárólagos irányító. Az irodalomtörténész megpróbálja kissé átrajzolni a sokoldalú művésztől megkonstruált képet, amennyiben olyan költőkkel hasonlítja össze, akiket esztétikai szempontból többre tart a hivatalosnak mondható kánon, s akiket évtizedek óta a magyar líra élvonalába sorolnak: „akik Kassák költészetét esztétikai értelemben vizsgálták fölül és értékelték (fel) újra, talán azok is elismerik, hogy mégsem akkora költő, mint mondjuk Ady vagy József Attila” (18). Nem versenyezhet velük (bár sajnálatos módon az argumentáció egyetlen érve az, hogy az összehasonlítás esztétikai szempontú). Viszont versengésre egyáltalán nincs szükség, hiszen Kassákot nem alkotóként tartja számon a szerző, hanem „magatartás-újraalkotóként”, aki „valami egészen újszerűt” hozott létre: „nem annyira a szűk értelemben vett irodalom lett az ő terepe (vagyis nem annyira a szövegek), hanem az intézmények létrehozása és működtetésük új formája volt egyedülálló” (21).

A végeredmény Kálmán C. szerint sem egyértelmű. A magyarországi avantgárd hivatalosan elismert, ám (a múltban, jelenben és valószínűleg a jövőben is) háttérbe szorított vezetője kiemelhető a „legnagyobbakként” kanonizált szerzőkkel szembeni esélytelen küzdelemből. Mégis megőrizheti, immáron sértetlenül – sőt, sérthetetlenül – azt a pozíciót, amelyet egyébként önmaga számára jelölt ki annak idején: „Kassáknak pedig mint a mozgalom megteremtőjének és irányítójának a rendszerben betöltött szerepe válik fontossá – és ehhez édeskeves köze van művei esztétikai értékének” (24). Mert amennyiben ezen utolsó szempont alapján kerül sor a

vizsgálatra, az ifjúkorukban az izmusok gyökereiből táplálkozó írók közül szinte csak azok léphettek be a nemzeti panteon fényesebb köreibé, akik később elszakadtak az izmusoktól (például Déry Tibor, Illyés Gyula, Vas István). Azon szerzők, akik (ugyan nem mindvégig, de tovább) kitartottak a mester mellett a magyar avantgárd első korszakában – majd később elhallgattak (tehát nem folytatták az alkotást más utakon): „nem vagy alig váltak az irodalomtörténeti tudat részeivé” (25). Úgy tűnik, azok tudtak csak érvényesülni az irodalmi életben, akik kiléptek a „vezér” (bűv)köréből, (hold)udvarából. Viszont sokuknak az is megadatott, hogy a mester fölött tündököljenek, ha már elhagyták irányítójukat, és nem követték az általa kijelölt utat: „Kassák nemcsak magányos óriásként ábrázoltatik, de mint amolyan színfolt vagy érdekesség, implicit módon alá is értékelődik” (uo.). Ezzel szemben – abban a diskurzusban, amit ő maga alkotott meg, s amelynek ellenőrzőjévé, koordinátorává és etalonjává vált (tette meg magát) – teljhatalmú úr volt. Metonimikus úton változott neve az avantgárd emblémájává, sőt, ő maga lett az avantgárd: „személyiségjegyei többé-kevésbé megfeleltethetők (már amennyiben egy ilyen megfeleltetés legitim) az egész avantgárd mozgalom törekvéseinek” (261). S mint vezető, elképzelhető, hogy nem ő alakult olyanná, amilyen az avantgárd, hanem az általa kormányzott avantgárd lett olyan, amilyen Kassák Lajos, sőt, eggyé váltak, s így az „egyszemélyes” magyar avantgárd hipotézise akár elfogadható is lehet.

Kálmán C. szerint érdemes néhány szerzőt megvizsgálni a posztmodern nézőpontja által kínált lehetőségek tárházát felhasználva, s hogyha a kánonon nem is

lehet változtatni, mindenképpen érdemes némileg változatosabbá tenni azt, hogy az „egyszemélyes” magyar avantgárd szemlélete némileg módosulhasson. Két alkotóval foglalkozik bővebben: Újvári Erzsivel (Kassák húgával) és György Mátyással. A kialakult kép ugyan érdekes, mégsem hordozza magában a kánon átalakíthatóságának ígéretét és ígézetét, mert bármerre is kutakodjon, mindenütt a mesterbe botlik. Újvári Erzsébet a „legszorosabb szövetséges” volt, a kishűg, akinek Kassák speciális szerepet szánt: ő a „fiatal lány”, a „nem hivatásos”, de „önképző” költő (41–42). Ráadásul egyáltalán nem kiemelkedő, sokkal inkább „tipikus” figura, akinek a költeményei ugyan eltérnek a testvér munkáitól, ám ezek „érdekes”, de „nem jelentős művek” (48). Csupán azért válhat vizsgálat tárgyává Kálmán C. szerint is, mert „jellemző” – az avantgárd szemlélet megtestesítője –, szövegeiben pedig „vannak jó sorok, jó verskezdetek, jó szókapcsolatok” (49). György Mátyás írásaival már sokkal többet foglalkozik, mivel azok egyáltalán nem tipikusak vagy jellemzőek, sőt, számtalan egyedi vonás tárul fel bennük. Egy újszerű „ősnyelvet” (86) kíván megalkotni – az esszéiben is, a „primitív költészet misztikumát” (63) kapcsolva össze a belső beszéddel. Néhány esetben mintha Nagy László költészetét előlegezné meg. Útja eltért a kassákitól, így nem érvényesülhetett. „Györgynek nem sok esélye volt – nem is a kanonizálódásra, de egyáltalán: az ismertté válásra sem [...] az avantgárd mozgalmának vezetője, kiadója, ideológusa, irányítója, szervezője minden kétséget kizáróan Kassák volt, őt fogadta el – és tekintette képviselőnek – a kortárs irodalmi mező; vele szemben képviselni az avantgárdot nemigen lehetett esély” (89).

De úgy tűnik, az elemző Kálmán C. sem képes megszabadulni a mester varázsától: folyton visszatér hozzá, Kassák lesz az állandó összehasonlítási alap – róla ír kritikát Kálmán C. György, és az ő Babits-csal folytatott vitájához szól hozzá. A Kassák-sztereotípiá valóban tarthatatlan: „Még Kassák húga sem Kassák-utánzó, hát még a többiek” (31) – ám a vezért mégsem lehetett megkerülni. Mintha épp Kassák volna az egyetlen biztos igazodási pont Kálmán C. György tanulmányainak elméleti világában, ahol egyébként minden változó, és minden egyes elemet meg lehet vizsgálni számtalan nézőpontból, s egy mikrotényező, értelmezés megváltozása az egész feltételezett rendszer átalakulását vonja magával. Nincsen egyetlen, „nagy” irodalomtörténet, de vannak lehetséges történetek: változatok. Tanulságos „tanmeseben” (97) értekezik a fordítás elméletéről, s Karinthy általánosan értelmezhető példáját az avantgárd szerzők fordítási kísérleteinek, szándékos vagy szándéktalan tévedéseinek és koncepcióinak ismertetésénél alkalmazza speciális témájára. Nyitva hagyja Ady Endre szerepének problémakörét az avantgárd előzményeire fókuszálva: „Az Ady-értés (vagy -újra-értelmezés) és az avantgárd sorsa amúgy is mintha összekapcsolódna” (181). A kánon „fogalmairól” (216) szól, nem fogad el egyetlen értelmezést, sőt, az értelmezést és irodalomtörténetet egyértelműen művészetnek, elbeszélésnek tartja: „Csakhogy jó okunk van azt hinni, hogy amikor az irodalomtörténeteket (vagy más történeteket) történeteknek tekintjük, akkor ez jóval több (vagy más), mint metafora, s hogy ezek a történetek valóban elemezhetők elbeszélésekként, és pedig meglehetősen váratlan és érdekes módokon” (188). Ady

kanonikus szerepét összetett mivoltában láttatja, mivel a nagy költő „az avantgárd kánonnak (ha talán nem is központi, de) része, ahogyan (központi) része a Nyugat kánonjának; csakhogy mást jelent a két csoportosulás számára” (263). Ám az avantgárd és a Nyugat viszonya sem egyértelmű (illetve nem a megszokott és oktatott beállítás, miszerint a Nyugat szerzői képtelenek voltak elviselni az újszerű törekvéseket) Kálmán C. értelmezői világában: „Kassákék sokkal inkább csoportként működtek” (242) – szemben a generációs elv alapján építő, befogadó Nyugattal.

Rendkívül változatos jelenséggént írja le az avantgárdot, ahol az újdonság dinamikus igénye egyértelműen összefügg a rögzítő önmeghatározás vágyával. Ilyen kétarcú vonás még az izmusok általi besorolás, amelyet így fogalmaz meg: „az avantgárdot az »izmusok« néven számon tartott irányzatok összességéként fogjuk fel” (139). Ennek viszont ellene mond az a tény, hogy Kassák „izmustörténeti” munkájának (*Az izmusok története*) magyar fejezeteit nem az izmusok, hanem saját folyóiratainak címei alapján tagolja. Ráadásul őt magát is rendkívül nehéz elhelyezni bármelyik izmusban, nem véletlen talán a kassákizmus kissé egyszerűsítő elnevezése. Úgy látszik, hogy az irodalomelmélet általános, szabatos meghatározást elősegítő módszerei Kálmán C. György könyvében szándékoltan mondanak csődöt, a rögzítés egyetlen ponton bizonyul mozdíthatatlannak, mégpedig ott, ahol eredetileg módosítani kívánt bizonyos fokig, s ez Kassák Lajosnak az avantgárd történetében betöltött, és – úgy tűnik – mindörökké megváltoztathatatlan központi szerepe.

Suhajda Péter